

Марія Слюсаренко

Південноукраїнський національний педагогічний університет

імені К. Д. Ушинського

Одеса, Україна

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СЛОВА В ОДЕСІ

(30-ті РОКИ XIX – 20-ті РОКИ XX ст.)

Вивчення публіцистики Одеси важливе для доповнення знань про становлення державності на півдні України. Авторами українського публіцистичного слова стали активні громадські діячі (непрофесійні журналісти) та письменники. Публіцисти зверталися до тем національного гноблення, історії боротьби та етнографії.

Ключові слова: публіцистика, незалежність, нація, мова, культура, громадські діячі, письменники.

Изучение публицистики Одессы важное для дополнения знаний о становлении Украинского государства. Авторами украинского публицистического слова стали активные общественные деятели (непрофессиональные журналисты) и писатели. Публицисты обращались к темам национального гнета, истории борьбы и этнографии.

Ключевые слова: публицистика, независимость, нация, язык, культура, общественные деятели, писатели.

The study of journalism in Odessa is important for completing the knowledge about the formation of statehood in the south of Ukraine. The authors of the Ukrainian journalistic word were active public figures (nonprofessional journalists) and writers. Publicists turned to the topics of national oppression, the history of struggle and

ethnography.

Key words: *journalism, independence, nation, language, culture, public figures, writers.*

Публіцистична творча діяльність представників окремого регіонального центру – достеменно джерело відомостей, плідний матеріал для вивчення й заповнення прогалини в історії народу та країни. Одеса – один з найбільших культурних, економічних, освітніх центрів півдня України. Вивчення українського публіцистичного слова містян важливе для усвідомлення умов становлення державності в Причорномор'ї.

Одеса розвивалося за активної участі етнічних українців і, зокрема, щільно заселеної в районі Пересипу козацької спільноти. Увага в Одесі до всього українського – явище закономірне. Не дивно, що впорядкована в місті збірка народних пісень і дум вийшла друком у 1836 році і своєю появою випередила знамениту «Русалку Дністрову». Автор пісенника Платон Лукашевич вже мав написаний і виданий в Одесі перший українськомовний твір «Маруся, казка» [9, с. 86].

Публіцистика Одеси як важливе явище суспільного життя мало досліджена. Поодинокі відомості містяться в статтях, присвячених творчості відомих діячів [1], [4], [11], а також у розвідках на історичну тематику [2], [15]; тим часом узагальненої думки про розвиток у місті українського публіцистичного слова немає.

Як відомо, суспільно-політичні умови Одеси, як і підросійської України загалом, були несприятливими для утвердження національних прав і свобод. Публіцистика в Одесі виникла і розвивалася разом із зародженням громадського руху.

Першими українськими публіцистами стали вихідці із «Одеської громади», заснованої у 1876 р. талановитим істориком Рішельєвського ліцею Леонідом Смоленським (1844–1905 рр.). Політично «неблагонадійний» педагог [див. 15] активно займався національними проблемами. Під час занять він доносив

важливі факти з минулого до учнівської молоді, «знайомив з історією Запорізької Січі, <...> звертав увагу на давність походження української мови, ілюструючи це прикладами з давніх літописів та «Слова про Ігорів похід»» [10, с. 273], а в вільні години читав лекції для громадських активістів, живив їх енергією боротьби. Л. Смоленський був прекрасним організатором і обдарованим промовцем. Під його керівництвом громадівці, а це здебільшого лікарі, юристи, актори, літератори, вчителі, державні службовці, поширювали й утверджували в міському середовищі національні традиції, боролися за збереження української історії та культури. Силами товариства організовувалися різноманітні зустрічі з містянами, важливі промови громадівців про нагальні питання українства оприлюднювали у пресі [15]. У середовищі «смоленчан» викристалізувалися погляди таких відомих патріотів, як І. М. Луценко, А. В. Ніковський, Д. Д. Сигаревич, С. П. Шелухін.

Військовий лікар І. Луценко заснував у місті газету "Народна справа" (1906 р.), в якій мужньо проголосив право українців «на національне, культурне і політичне життя» [15]. Не дивно, що видання було заборонено зразу після виходу першого номера. Публіцист співпрацював з газетою «Рідний курінь», на сторінках якої розмірковував про потребу створення загонів української армії; виступав основним «істориком» журналу «Наше село», написав розвідки про героїчне минуле України: «Гетьман Іван Мазепа», «Гетьман і гетьманська влада», висвітлив кращі національні риси народу в статті «Дещо з старовини» [див 14]. У період визвольних змагань на ниву української журналістики перейшов літературознавець А. В. Ніковський. У газеті «Рада» він публікує матеріали з національного питання : «Поступовість і українська справа» (1910), «Ріжниця єсть» (1910), «Сторінка з історії двох націоналізмів (1910), «Стара суперечка» (1911) і «Чергова ревізія українства» (1913) та на етнічну тему: «Холмська справа в Державній Думі», «Лист з Одеси», «Без ґрунту», «З минувшини Холмського краю», які в 1912 році вийшли в Одесі окремою книжкою «Украинцы в Холмщине» [див 4]. А. Ніковський організував в Одесі однойменний з відомим петербурзьким виданням журнал «Основа», у якому друкувався під псевдонімом А. Яринович.

Правознавець С. П. Шелухін виступав з критикою російського шовінізму в журналі «Українське слово» [14], написав близько 60-ти статей з історії України [3].

Влітку 1887 року до Одеси переїжджає 43-річний Михайло Комаров. Різномірно обдарований діяч вливається в ряди громадівців, а після смерті Л. Смоленського (1905р.) очолює товариство, стає лідером міських патріотів.

М. Комаров перекладає українською мовою та видає твори кращих українських письменників, пише історичні розвідки про Антіна Головатого, запорожця Костянтина Вира, Богдана Хмельницького та запорозькі вольності.

В Одесі відомий бібліограф завершує роботу над чотиритомним російсько-українським словником, надрукованим у Львові в 1893—1898 роках, і засновує перше українське видавництво «Сніп», в якому випускає визначну збірку «Вінок Т. Шевченкові із віршів українських, галицьких, російських, білоруських і польських поетів».

М. Комаров консолідує активних діячів з різних кінців України. Він підтримує дружні зв'язки з Михайлом Грушевським, Лесею Українкою, Борисом Грінченком, Михайлом Коцюбинським, Дмитром Яворницьким, Агатангелом Кримським, Пантелеймоном Кулішем, Дмитром Дорошенком та іншими. Співпрацює з І. Франком [див. 7]. Відомий галичанин і одеський бібліограф цінують труд один одного, обмінюються схвальними рецензіями : М. Комаров відгукується в газеті «Одеський вісник» (1890 р.) на казку «Лис Микита», І. Франко позитивно оцінює підготовлені одеситом бібліографічні покажчики видань І. Котляревського та Т. Шевченка.

М. Комаров листується з талановитим письменником, вболівальником за національні справи Іваном Нечуєм-Левицьким. Відомо, що класик літератури, довідавшись про створення українського словника, підготував і направив М. Комарову з поясненнями понад 20 слів [12, с. 426]. З 1873 до 1885 року письменник жив і працював у Кишиневі. Саме в цей період він написав гостру працю «Непотрібність великоруської літератури для України і слов'янщини» і,

можливо, виношував у думках трактат «Українство на літературних позвах з Московщиною» (1891 р.). І. Нечуй-Левицький сміливо заявив про недоречність російської літератури для виховання юних українців і незнайому для них природу й побут росіян, назвав корисними для школярів твори Котляревського, Шевченка, Коцюбинського, Франка й Панаса Мирного.

Обидві праці оприлюднили львівські видання. Друковані думки класика про право українців писати українською мовою й створювати нею літературу й культуру були на довго заборонені. Як зазначив Ігор Михайлин, для радянської й псевдоукраїнської влади його твори в цих видах письменства — ідеологічна бомба <...> його аргументи на захист української самостійності, української освіти, книжки, повноцінного функціонування української мови зберігають свіжість, переконливість, дотепність і сьогодні й можуть активно працювати в боротьбі України за державний суверенітет і соборність.

У кишинівський період І. Нечуй-Левицький уважно стежив за подіями в Одесі, знав зміст міських газет. Письменник радів і повідомляв однодумцям про добрі новини: «У вчорашньому № «Новоросійського телеграфа» (в Одесі) з'явилась звістка, що в українських школах буде заведений український преподавательський язык. Даруй, Боже!» [12, с.286]; «Одеська «Правда» за тиждень перед смертю надрукувала статтю – саму правдиву і сміливу, щоб дали право українській літературі і ввести український язык в народні школи» [12, с.282]. Письменник друкується в альманаху «Нива» (1885), високо оціненого І. Франком, співпрацює з «Одеським вісником» (російськомовний).

І. Нечуй-Левицький неодноразово навідувався до Одеси, фіксував свої враження від її мальовничих краєвидів. Письменник накопичив матеріал про життя і побут містян, який творчо оформив у подорожні нотатки. Про нариси «На Південній Україні», «Од Києва до Одеси», «Од Києва до Миколаєва» він повідомляв у листах до В. Барвінського [12, с.279] та І. Белея [12, с.306]. На жаль, ці творчі роботи митця, як і інші матеріали, про які зауважують дослідники [8], не увійшли до складу його творчої спадщини.

Важливою для розвитку української національної справи в Одесі стала

діяльність батька та сина із родини Лип. Іван Львович Липа жив у місті з 1902 до 1919 років. Український патріот бере участь у виданні журналів «Багаття» (1902), «Основа» (1915), «Степ» (1916), засновує видавництво «Народний стяг», у якому видає твори С. Руданського, І. Гаврилюка, друкує матеріали на суспільно-політичні теми в місцевих газетах [див 14]. Юрій Липа, як і його батько, бере активну участь у громадському житті, воює проти влади більшовиків, очолює міську «Січ». Молодий активіст редагує українську щоденну газету «Вісник Одеси» (1917), пише розвідки: «Союз визволення України», «Королівство Київське за проектом Бісмарка», «Носіть свої відзнаки», «Гетьман Іван Мазепа», які побачили світ у заснованому батьком видавництві «Народний стяг», видає останню, написану в Одесі, книжку «Табори полонених українців».

Справжньою культурною подією в Одесі 1903 р. стає упорядкований та виданий М. Вороним літературно-художній альманах «З-над хмар і долин», що разом з іншими «знаменували собою справжнє національно-культурне відродження південного краю» [5].

З жовтня 1923 до серпня 1925 року в Одеському відділі освіти працював інспектором талановитий драматург Микола Куліш. Він багато їздив по сільських школах, бачив жорстоку дійсність голодних пореволюційних років. Свої прикрі враження письменник висвітлив у російськомовних нотатках «По весям и селам», надрукованих у п'яťох перших номерах журналу «Наша школа» за 1923 рік. Цей цикл нарисів цікавий і для сучасного читача, допомагає усвідомити складні суперечності в історії України.

В Одесі М. Куліш пише одну із найкращих п'єсу «97». Письменник активно співпрацює з місцевою пресою, друкує в газеті «Южный селянин» матеріали про актуальні шкільні проблеми, роль вчителя в селі. Цікаві факти про південне життя повідомляє письменник у листах, зокрема до Івана Дніпровського. «В Одесі і на Одещині я рідко чую українську мову. < ... > Город на Вкраїні мовчить, гомонить виключно російською мовою» [6, с. 501].

Отже, одеська українська публіцистика зародилася в середовищі борців за

національні права і свободи. Першими публіцистами стали гуртківці із «Одеської громади», непрофесійні журналісти І. Луценко, А. Ніковський, Д. Сигаревич, С. Шелухін. Авторами одеської публіцистики були відомі письменники : Іван Нечуй-Левицький, Іван та Юрій Липи, Микола Вороний та Микола Куліш. Публіцистика Одеси присвячувалася національним питанням, а також важливим історичним та етнографічним моментам українського життя. Публіцистичне українське слово причорноморського міста уточнює важливі моменти в житті українців, їх боротьби за власну державність.

Бібліографія

1. Ананченко Т. Жертовний чин великих українців (Іван та Юрій Липи) // Пам'яті Івана та Юрія Лип : Зб. матеріалів Всеукраїнської науково - практичної конференції / упоряд. Г. Дольник. – Одеса, 2009. – С.129–142.
2. Гончарук Т. Одеса в кінці XVIII–на початку ХХ ст. Під владою Російської імперії (продовження) Історія Одеси: Короткий курс У золотих променях історії. РОЗДІЛ IV. (продовження 2) [електронний ресурс]. Режим доступу : <https://mysliwiec.livejournal.com/2112129.html> – Дата доступу: 25.01.2018
3. Давидова Н.В. Наукова інтелігенція Одеси та Миколаєва у популяризації української мови та впровадженні [електронний ресурс]. Режим доступу : <http://lib.chmnu.edu.ua/pdf/naukpraci/history/2005/37-24-25.pdf> – Дата доступу: 25.01.2018
4. Дунай П. О. Націєтворчі інтенції публіцистичної діяльності Андрія Ніковського (1909–1916) [електронний ресурс]. Режим доступу : <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=2212> – Дата доступу: 25.01.2018
5. Калініна А. Південноукраїнські альманахи кінця ХІХ – початку ХХ століття в оцінці Івана Франка [електронний ресурс]. Режим доступу : <http://institutes.lnu.edu.ua/franko/wp-content/uploads/sites/7/ukr->

- [literaturoznavstvo/72_2010/72_2010_a.kalinina.pdf](#) – Дата доступу: 25.01.2018.
6. Куліш М. Твори : В 2 т. – К. : Дніпро, 1990. – Т. 2 : П'єси, статті, документи, листи, спогади /Упорядн., підгот. текстів, комент. Л. С. Танюка. – К. : Дніпро, 1990. – 877 с.
 7. Ладиненко О. Творчі і особисті взаємини Михайла Комарова та Івана Франка [електронний ресурс]. Режим доступу : <http://dspace.tnpu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/5476/1/Ladunenko.pdf> – Дата доступу: 25.01.2018.
 8. Михайлин І. Публіцистика пізнього І. Нечуя-Левицького в журналі «Дніпрові хвилі» [електронний ресурс]. Режим доступу : <https://kharkiv-nspu.org.ua/archives/> – Дата доступу: 25.01.2018.
 9. Музичка А. А. Маруся, казка. Одеса, 1834 // Записки історично-філологічного відділу / Укр. акад. наук. – Київ, 1927. – Кн. 13/14. – Частина 2. – С. 83–96. [електронний ресурс]. Режим доступу : http://shron2.chtyvo.org.ua/Zapysky_istorychno-filolohichnoho_viddiluu/Knyha_13-14.pdf – Дата доступу: 25.01.2018.
 10. Музичко О. Є. Рід Смоленських в історіографічному процесі середини ХІХ – першої третини ХХ ст. [електронний ресурс]. Режим доступу : zif.onu.edu.ua/article/download/65516/60758. – Дата доступу: 25.01.2018.
 11. Немченко І. В. Херсонська губернія в житті й діяльності Івана Нечуя-Левицького (на матеріалі листування, спогадів, публіцистики [електронний ресурс]. Режим доступу http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/123456789/912/1/Converted_file_7e2917d2.pdf – Дата доступу: 25.01.2018.
 12. Нечуй-Левицький І. Зібрання творів у десяти томах. Том десятый : Біографічні матеріали. Статті та рецензії. Фольклорні записи. Листи. – К. : Наукова думка, 1968. – 587 с.
 13. Нечуй-Левицький І. Українство на літературних позах з Московщиною : Культурологічні трактати [упоряд. М. Чернопиский]. – Львів : Каменяр, 1988. – 256 с.

14. Пархитько О. В. Еволюційні процеси в історії української журналістики
Суспільно-політична проблематика на шпальтах одеської українсько-
мовної преси (1917–1918) [електронний ресурс]. Режим доступу :
<http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=2235>. – Дата
доступу: 25.01.2018.
15. Чмир С. Г. «Одеська громада» в українському національному русі (кінець
XIX - початок XX ст.) [електронний ресурс]. Режим доступу :
<http://web.znu.edu.ua/pu/articles/62.pdf> – Дата доступу: 25.01.2018.